

12. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.]. – К.: Укр.енцикл., 2002. – Т. 4: Н – П. – 720 с.: іл.

РЕЗЮМЕ

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ ОРГАНОВ НКВД ПО БОРЬБЕ С БАНДИТИЗМОМ НА ТЕРРИТОРИИ УССР В 1943 – 1945 гг.

Терещенко Ю. В. (Київ)

Исследованы архивные материалы НКВД СССР, НКВД УССР, управлений НКВД областей, которые хранятся в архивных подразделениях системы МВД Украины и касались организации работы органов НКВД по борьбе с бандитизмом на территории УССР в 1943 - 1945 гг. В частности исследованы организационную структуру подразделений НКВД по борьбе с бандитизмом и ее изменения в указанный период, наиболее характерные проявления бандитизма и меры борьбы с ним как на только что освобожденной от врага территории, так и в тылу.

Ключевые слова: бандитизм, Народный комиссариат внутренних дел СССР, УССР, подрывная деятельность, разведывательная работа.

SUMMARY

ORGANIZATION OF THE WORK OF THE NKVD AUTHORITIES ON STRUGGLE AGAINST BANDITRY ON THE TERRITORY OF THE UKRAINIAN SSR DURING THE YEARS 1943 – 1945

Y. Tereshchenko (Kyiv)

The archival records of NKVS (People's commissariat of internal affairs) of USSR, NKVS of Ukrainian SSR, NKVS administrations in regions which are stored in repositories of MIA of Ukraine and related to NKVS anti-banditry activity organization in Ukrainian SSR between 1943 and 1945 were researched. Specifically, the organizational structure of NKVS anti-banditry units and their modifications in that period were researched as well as the most essential manifestations of brigandage, anti-banditry measures on both liberated from the enemy territories and in the rear.

Key words: banditry, NKVD (the People's Commissariat for Internal Affairs), the Ukrainian SSR, subversive activity, intelligence assessment.

УДК 94(477.87) «1950/1970»:316.647.6

ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОТИДІЯ ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМУ В ЗАКАРПАТТІ У 1950 – 1970-х РОКАХ

Гордійчук С.О. (Перечин)

Стаття розкриває індивідуальну протидію тоталітарному режиму в Закарпатті у 1950-1970-х роках. Дана праця базується на основі архівних матеріалів Закарпатського відділу Головного управління Служби безпеки України. Новий рух піднявся і розвинувся в СРСР під тиском поновленої радянської політики М.Хрущова. Є більш ніж три десятки учасників, які боролися з радянським режимом на Закарпатті.

Ключові слова: тоталітаризм, дисидент, Газдаг Василь, Гринь Роман, Бакдуалієва Раїса, Закарпаття, агітація, комунізм.

Бурхливе, суперечливе, динамічне «хрущовське» десятиріччя об'єктивно стимулювало оновлення суспільної свідомості як у СРСР у цілому, так і в Радянській Україні зокрема. Цей імпульс був настільки сильним, що під його впливом у 1960 – 1970-ті рр. виникла духовна опозиція – дисидентство, яке висувало реальну альтернативу наростаючим кризовим явищам у державі та суспільстві. Його ідеологія зароджена як сумнів у доцільності окремих ланок існуючої системи, поступово викристалізувалася у тверде переконання необхідності докорінних змін. В

УРСР почав формуватися дисидентський рух, але потрібно зауважити, що в Закарпатті його чіткого вираження не бачимо.

Здебільшого йдеться про індивідуальний опір тоталітарному режиму. В основному ця протидія полягала в агітації, розповсюдженні листівок антирадянського характеру, зберіганні забороненої літератури. Так, можемо віднести до тих, хто індивідуально боровся з радянською владою в Закарпатті у 1950 – 1970-х рр. представників різних соціальних верств і національних груп – Раїсу Бакдуалієву, Анатолія Сидорова,

Василя Газдага, Романа Гриня, Костянтина Паташова та багато інших.

На жаль, досі вчені-історики оминали розробку цієї проблематики, тому спробуємо реконструювати зауважене явище, спираючись на архівні документи, точніше – кримінальні справи, що зберігаються у відомчому архіві Управління Служби безпеки України в Закарпатській області (м. Ужгород).

Загалом усіх, хто протидіяв у Закарпатті радянській владі на індивідуальному рівні можна поділити на дві групи: 1) тих, хто писав антирадянські листи до вищих органів СРСР, УРСР і закордон; 2) тих, хто припускався нелояльних до тоталітарного режиму усних висловлювань, тобто проводив «антирадянську агітацію».

До першої групи відносимо Василя Ляха, Анатолія Сидорова, Івана Лелика, Василя Газдага, Раїсу Бакдуалієву та інших. Переважно вони писали листи до офіційних кіл США, Великобританії, ООН з проханням допомогти народу, котрий, за висловом Р. Бакдуалієвої, «запуган, кругом господствует военная диктатура... и чтобы они изолировали СССР от капиталистических стран, чтобы и там коммунисты не установили военной диктатуры» [1, арк.36-37].

Р. Бакдуалієва 10 і 17 вересня 1969 р. написала і відправила два листи на адресу Генерального секретаря ООН У Тана. У них вона наголосила, що «не признаю социалистическую систему, я ненавижу коммунистов» [1, арк.142], назвала цю систему «военной» і викрила «моральный террор над людьми» [1, арк.143]. Не минула Р. Бакдуалієва й актуальну тоді проблему політв'язнів: «В последние годы существования... коммунисты настолько «поумнели», что не стали иметь в своей стране политзаключенных... людей, не признающих коммунистов они просто, на просто описывают их как погибших от катастрофы, или как душевнобольных» [1, арк.154-155]. Її листи президенту США Р. Ніксону та колишньому прем'єр-міністру Великобританії А. Дуглас-Хьюму були насичені докорами: «Неужели на нашей скромной Земле отсутствует Международный Закон, который мог бы предотвратить варварские действия коммунистов» [1, арк.178]. У підсумку Р. Бакдуалієва була засуджена 3 березня 1970 р. на три роки виправно-трудова таборів [1, арк.289].

За схожими звинуваченнями був засуджений Іван Лелик. Як встановили радянські слідчі, він писав «письма с угрозами в адрес председателя колхоза Рубиш Юрия и его заместителя Шестак Ивана» [2, арк. 22]. В обвинуваченні наголошувалося, що в листах вміщувалися «клевета на колхозный строй и на советскую действительность, ... восхваляется американский империализм» [2, арк.140]. Через ці листи у 1958 р. І. Лелика засудили згідно з статтею 54-10 частина І Кримінального кодексу УРСР до позбавлення

волі у виправно-трудова колоніях строком на п'ять років [2, арк.163].

Василь Лях висловив незадоволення заходами КППС і радянського уряду. Протягом року (лютий 1972 р. – лютий 1973 р.) він писав листи в ЦК КППС [3, арк. 2], Міністерство охорони здоров'я Української РСР [3, арк.20], до редакцій газет «Закарпатська правда» [3, арк. 24], «Ленінська правда» [3, арк. 22]. 27 липня 1973 р. його було засуджено Закарпатським обласним судом на підставі ст. 62 ч. І КК УРСР до позбавлення волі у виправно-трудова колоніях суворого режиму строком на 4 роки без заслання [3, арк. 228].

За такими ж звинуваченнями був засуджений учитель Ужгородської вечірньої школи №4 Василь Газдаг на три роки ВТТ посиленого режиму [4, арк. 260]. Він подав касаційну скаргу й термін йому змінили: до 5 років ВТТ загального режиму. В. Газдагу інкримінували два листи «антирадянського» змісту та знайдену при обшуці заборонену літературу. Так, у листопаді 1962 р. він відправив «на имя Председателя ВЦСПС письмо с подписью «Голос членов профсоюза», а в листопаді 1963 р. в Москву до грудневого пленуму ЦК КППС – лист з назвою «Воззвание» [4, пакет №2]. У цих листах, згідно з обвинуваченням, автор «опорочил всех коммунистов Советского Союза, ... высказывал буржуазные украинско-националистические измышления» [4, арк. 232]. Щодо літератури, яка була вилучена у В. Газдага при обшуці, найбільшу увагу привертають праці В. Каля «О контрреволюционной и антисоветской политике Массарика и Бенеша», С. Стоцького «Т.Шевченко. Співець самостійної України», що, на думку слідчих, мали явно антирадянський характер.

За написання подібних текстів засуджено Анатолія Сидорова 30-31 травня 1961 р. Закарпатським обласним судом на 4 роки [5, арк. 241]. В анонімних листах, як він зізнався на допитах, викривав колишніх керівників партії як зловісних особистостей у комунізмі, котрі вбивали духовні сили народу, а в країні «якобы существовал фашистский режим» [6, арк. 27]. А. Сидоров критикував владу за недбалість, звернув увагу на те, скільки людей живуть «нахлібниками». До них він відніс велику кількість військових і чиновників [6, арк.121-124]. Подібного змісту листи А. Сидоров писав до редакцій газет «Известия» та «Правда Украины».

Раніше, у 1960-му, до кримінальної відповідальності притягнули Василя Кушніра, студента історичного факультету Ужгородського державного університету. Вагомим речовим доказом служив його щоденник. На одному з допитів В. Кушнір начебто заявив: «Писал, что Украина в настоящее время якобы не является самостоятельным суверенным государством, что ее культура, язык и развитие народного хозяйства нахо-

дится в упаде, под гнетом России и Москвы» [7, арк. 109]. У його щоденнику нібито знайшли вислови «стыдно за наш строй», «вешал бы на столбах, как мадьяры коммунистов».

Звісно, радянські слідчі вміли домогтися зізнання і В. Кушнір визнав себе винним: «Моя враждебность к советской власти появилась у меня в силу того, что я неправильно оценивал некоторые недостатки работы в колхозе нашего села» [7, арк. 217]. 11 лютого 1960 р. його засудили на 5 років позбавлення волі [8, арк. 158]. У зв'язку з тим, що В. Кушнір нікому не нав'язував свої погляди, а щоденник мав особистий характер, термін йому зменшили до 6 місяців [8, арк. 190].

Другу групу склали особи, що постраждали через розмови про радянську дійсність. До них належать Ференц Бак, Параска Паршева, Янош Серенчеш та інші. Ф. Бак за антиколгоспні вислови засуджувався неодноразово – у серпні 1950 р., листопаді 1956 р., червні, квітні 1957 р. – на різні терміни – від 2 років до 15 днів [9, арк. 329-331, 332-335, 336-337, 338]. Свідчив проти нього житель О. Саки з с. Велика Добронь, якому Ф. Бак сказав: «Твой брат коммунист и он такой

же паршивец, как и другие коммунисты» [9, арк. 106]. Востаннє його засудили 24 грудня 1958 р. за ст.54-10 ч.І на 5 років виправно-трудових колоній [9, арк.377-378].

За подібними звинуваченнями і на такий же термін було засуджено і Параску Паршеву, жительку м. Берегово, у 1958 р. [10]. Цікаво, Янош Серенчеш уперше публічно розкритикував радянську владу в нетверезому стані. У травні 1956 р. його позбавили волі на три роки [11, арк. 310-312], а у вересні 1958 р. – на 10 років за проти радянську агітацію [12, арк.260-261].

З наведеного можна зробити висновок, що в Закарпатті 1950 – 1970-х рр. мав місце дисидентський рух, де представлено близько трьох десятків осіб. Протидія тоталітарному режиму в основному проходила в індивідуальній формі. Під тиском слідчих деякі з політв'язнів визнали свою провину у скоєнні антирадянських злочинів. Закарпатські дисиденти насамперед виступали проти зловживань партійних чиновників, а також наріжних засад радянської дійсності, пов'язаних із насиллям над громадянськими свободами.

1. Архів УСБУ в Закарпатській області. – Арх.- кримін. спр. №5771 (Бакдуалієва Р.). – 329 арк.
2. Там само. – Арх.- кримін. спр. №5693 (Лелик І.). – 243 арк.
3. Там само. – Арх.- кримін. спр. №5808: в 2-х томах. – С. (Лях В.). – Т.2. – 194 арк.
4. Там само. – Арх.- кримін. спр. №2192: в 4-х томах. – С. (Газдаг В.). – Т. 3. – 318 арк.
5. Там само. – Арх.- кримін. спр. №6028: в 2-х томах. – С. (Сидоров А.). – Т. 2. – 315 арк.
6. Там само. – Т. 1. – 286 арк.
7. Там само. – Арх.- кримін. спр. №4991.- в 3-х томах. – С. (Кушнір В.). – Т.1. – 368 арк.
8. Там само. – Т.3. – 196 арк.
9. Там само. – Арх.- кримін. спр. №5974. – С. (Бак Ф.). – 216 арк.
10. Там само. – Арх.- кримін. спр. №5712. – С. (Паршева-Бесфамільна П.). – 211 арк.
11. Там само. – Арх.- кримін. спр. №5707: в 2-х томах – С. (Серенчеш Я.). – Т.1. – 283 арк.
12. Там само. – Т.2. – 324 арк.

РЕЗЮМЕ

ИНДИВИДУАЛЬНОЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ТОТАЛИТАРНОМУ РЕЖИМУ НА ЗАКАРПАТЬЕ В 1950 – 1970-х ГОДАХ

Гордийчук С.О. (Перечин)

Статья раскрывает индивидуальное противодействие тоталитарному режиму в Закарпатье в 1950 – 1970-х годах. Данная работа базируется на основе архивных материалов Закарпатского отдела Главного управления службы безопасности Украины. Новое движение поднялось и развилось в СССР под давлением обновленной советской политики М.Хрущева. Есть более чем три десятка участников, боровшихся с Советским режимом на Закарпатье.

Ключевые слова: тоталитаризм, диссидент, Газдаг Василий, Гринь Роман, Бакдуалиева Раиса, Закарпатье, агитация, коммунизм.

SUMMARY

INDIVIDUAL, COUNTERACTION TO THE TOTALITARIAN REGIME ON TRANSCARPATIA IN 1950 – 1970

S. Gordiychuk (Perechyn)

Article reveals individual resistance to the totalitarian regime in Transcarpathia in 1950-1970's. This paper is based on archival materials Transcarpathian Department General Security Service of Ukraine. A new movement rose up and developed in USSR under the pressure of soviet renovation of Khrushchov's policy. There are more than three dozens of participants who had struggle with Soviet Union on Transcarpathia.